

УДК 347.4

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2021.2.6>

ДОГОВІРНІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ЩОДО ПРИПИНЕННЯ ГОСПОДАРСЬКИХ ТОВАРИСТВ У СФЕРІ КОРПОРАТИВНИХ ВІДНОСИН

Хоменко Вікторія Олександрівна,

кандидат юридичних наук,

в.о. старшого наукового співробітника

відділу дослідження проблем взаємодії держави та громадянського суспільства

Київського регіонального центру

Національної академії правових наук України

У статті досліджуються договірні зобов'язання, що виникають при припиненні господарських товариств. Зазначено, що правовідносини припинення господарських товариств є комплексними. До складу означених відносин, зокрема, відносяться і договірні правовідносини. Разом з тим наявність договірних відносин у складі правовідносин припинення з правонаступництвом можна вважати єдиним усталеним питанням у досліджуваній сфері.

Наголошується, що потреба подальшого наукового аналізу договірних зобов'язань щодо припинення господарських товариств в сфері корпоративних відносин зумовлена відсутністю усталених підходів до розуміння договорів, що опосередковують відносини припинення з правонаступництвом.

Акцентується увага на таких договірних конструкціях у означених відносинах, як: 1) припинення з правонаступництвом як правочин (договір) особливого типу; 2) розкриття правової природи окремих форм припинення з правонаступництвом (злиття та приєднання) як відповідного правочину (ототожнення злиття (приєднання) із відповідними договорами); 3) договори про злиття та приєднання, що укладаються під час припинення з правонаступництвом на підставі Закону України «Про акціонерні товариства»; Закон України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» (реорганізаційні договори; договори про реорганізацію; договори про припинення).

Ключові слова: договірні зобов'язання, господарські товариства, правонаступництво, корпоративні відносини.

Khomenko Viktoriia. Contractual obligations on termination of business entities in the area of corporate relations

The article examines the contractual obligations that raises due to termination of business companies in the area of corporate relations. It is noted that legal relations of termination of business entities are complex. The mentioned relations also involve contractual legal relations. At the same time, the availability of contractual relations as part of the legal relationship of termination with succession can be considered as the only central issue in the area under study.

It is emphasized that the need for further scientific analysis of contractual obligations on the termination of business entities in the area of corporate relations is due to the lack of established approaches to understanding of the contracts that mediate the relationship of termination with succession.

The focus is on such contractual constructions within the relevant relations: 1) termination with succession as a transaction (agreement) of a special type; 2) cover of the legal nature of individual forms of termination with succession (merger and takeover) as a specific transaction (identification of merger (takeover) with the particular agreements); merger and takeover agreements which are concluded during the termination with succession under the Law of Ukraine "On Joint Stock Companies"; Law of Ukraine "On Limited and Additional Liability Companies" (reorganization agreements; termination agreements).

Key words: contractual obligations, business entities, succession, corporate relations.

Правовідносини припинення господарських товариств є комплексними. До складу означених відносин, зокрема, відносяться і договірні правовідносини. Разом з тим, наявність договірних відносин у складі правовідносин припинення з правонаступництвом можна вважати єдиним усталеним питанням у досліджуваній сфері.

Так, у цивілістиці досліджуються такі договірні конструкції у означених відносинах як: 1) припинення з правонаступництвом як правочин (договір) особливого типу [1; 2; 3]; 2) розкриття правової природи окремих форм припинення з правонаступництвом (злиття та приєднання) як відповідного правочину (ототожнення злиття (приєднання) із відповідними договорами); 3) договори про злиття та приєднання, що укладаються під час припинення з правонаступництвом на підставі Закону України «Про акціонерні товариства»; Закон України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» (реорганізаційні договори; договори про реорганізацію; договори про припинення) [4, с. 195–204; 5, с. 438–444].

Відсутність усталених підходів до розуміння договорів, що опосередковують відносини припинення з правонаступництвом зумовлюють потребу їх подальшого наукового аналізу.

Найбільш «про договірний» підхід до припинення з правонаступництвом простежується у тлумаченні правової природи наведеного інституту як особливої форми договору (або правочину), предметом якого є майновий комплекс [2, с. 59–62]. За такого підходу «реорганізаційний» договір вважається подібним до договору купівлі-продажу та оренди майнових комплексів, але має дуалістичний характер, який виявляється у 1) реалізації принципу правонаступництва між суб'єктами (товариствами, що реорганізуються); 2) особливому предметі такого правонаступництва – майнового комплексу [3].

Відзначимо, що означену концепцію можна поставити під сумнів з наступних підстав.

По перше, наявність майнового комплексу, як правило, не є юридичною вимогою до складу майна юридичної особи. Йдеться про потенційну наявність майна, яке як може бути в наявності у відповідній юридичній особі, так і не належати такій юридичній особі ані в момент припинення, ані в будь-який інший момент. Разом з тим, така можлива (потенційна; необов'язкова) ознака припинення з правонаступництвом є основною підставою визначення правової природи реорганізації крізь призму правочину (договору).

По друге, спільність об'єкту договору не є достатньою підставою віднесення різних за своєю природою договорів до єдиної групи. Так, за цитованого підходу, договір реорганізації угруповується з договором оренди та договором купівлі-продажу майнових комплексів. При цьому, договори купівлі-продажу та оренди не є наближеними за правовою природою та змістом прав та обов'язків, що є предметом відповідних договорів.

Більше того, матеріальний об'єкт договору (майновий комплекс) є факультативною ознакою як договору оренди, так і договору купівлі-продажу, який не впливає на кваліфікацію означених правових конструкцій.

Відтак об'єднання договорів купівлі-продажу; оренди та «реорганізаційного» договору на підставі потенційної можливості співпадіння їх матеріального об'єкту є ситуативним. Крім того, таке об'єднання не сприяє ані встановленню правової природи «реорганізаційного» договору; ані висвітленню його характерних ознак.

На нашу думку, наведене, а також принципово різний зміст аналізованих договорів (купівля-продаж; оренда та «реорганізація») унеможливорює їх розгляд в межах єдиної (спільної) групи договорів.

Додамо, що майновий комплекс може бути об'єктом і інших договірних конструкцій, які, за означеною вище логікою, необхідно додати до відповідної групи договорів (договір підряду; договір про надання послуг; договір інжинірингу тощо).

Крім того, розкриття припинення з правонаступництвом крізь призму договірної конструкції (або конструкції правочину) має і інші вади. Йдеться, наприклад, про можливість застосування до відносин припинення з правонаступництвом такого способу захисту прав та охоронюваних законом інтересів як визнання правочину недійсним або поширення на відповідні відносини конструкції переведення боргу, що не узгоджується з природою припинення юридичних осіб [6, с. 121–131].

Деякі автори поширюють означену «про договірну» конструкцію на окремі види (форми) припинення [7, с. 177]. Водночас такий підхід викликає критичне ставлення з огляду на штучне розмежування правової природи різних форм припинення, адже правовідносини, що виникають під час різних видів припинення з правонаступництвом, є подібними.

В цьому контексті слід погодитись із Ю.М. Жорнокуєм, який вважає, що важливо врахувати неприпустимість ототожнення поняття «реорганізація» та «договори про реорганізацію юридичної особи», оскільки основним завданням реорганізації є не встановлення, зміна чи припинення цивільних прав і обов'язків, а зміна суб'єктного складу цивільних правовідносин [4, с. 196].

В якості підсумку можна навести позицію В.А. Белова, який зазначає, що цивільне право розглядає угоду (правочин) як єдину та одномоментну дію, у той час як реорганізація не є такою дією, а уособлюється у низці юридично значимих дій. При цьому, здійснення окремих з означених дій поєднане із власними (самостійними) цивільно-правовими наслідками (наприклад, укладення договору про злиття чи приєднання), у той час як інші дії (наприклад, складення передавального акта чи розподільчого балансу) не зумовлюють самостійних правових наслідків [8, с. 483].

Іншою договірною конструкцією, застосовною в межах припинення з правонаступництвом є договори про злиття та приєднання, врегульовані статтею 81 Закону України «Про акціонерні товариства»

(Договір про злиття (приєднання) акціонерних товариств та план поділу (виділу, перетворення) акціонерного товариства) та статтею 53 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» (договір про припинення товариства).

Попри дещо різні назви таких договорів (реорганізаційні договори [5, с. 438–444]; договори про реорганізацію [4, с. 195–204]; договори про припинення), види та зміст означених договорів можна вважати усталеними. Як зазначалось, йдеться про договори злиття (приєднання), що укладаються під час відповідних видів припинення акціонерних товариств та товариств з обмеженою (додатковою) відповідальністю.

Водночас можна стверджувати про наявність окремих дискусійних питань у розумінні договорів про припинення. Йдеться передусім про визначення правової природи наведених договорів, тобто у визначенні родового поняття, до якого належать відповідні правові конструкції.

Хоча означене питання досліджувалось у працях Ю. М. Жорнокуя; Н. В. Козлової; Д. В. Ломакіна Ю. В. Муравської тощо, остаточного вирішення питання видової належності договорів про злиття (приєднання) не здійснено, що обумовлює необхідність подальших досліджень.

Ю. В. Муравська пропонує таку класифікацію підходів до визначення правової природи реорганізаційних договорів: 1) різновид договору про спільну діяльність; 2) різновид засновницького договору; 3) різновид договору про створення юридичної особи [5].

Детальний перелік підходів до видової належності договорів про злиття (приєднання) здійснено Ю.М. Жорнокуєм, а саме: 1) договори, що мають організаційно-майнову природу; 2) організаційні договори; 3) різновид договорів простого товариства; 4) установчі договори; 5) самостійні договори; 6) різновид угод про спільну діяльність; 7) угоди з майновим комплексом; 8) корпоративні організаційні акти; 9) непоіменовані договори [4].

Разом з тим, для повнішого розуміння правової природи договорів про припинення необхідним видається виявлення взаємної кореляції означених підходів та їх систематизація.

Так, *організаційні договори та корпоративні організаційні акти* можна об'єднати в одну групу розуміння правової природи реорганізаційних договорів, адже, як зазначалось, договірна природа означених юридичних конструкцій є усталеною як в доктрині, так і у практиці [9; 10]. Кваліфікуючою ознакою належності до такого підходу є організаційний характер відносин, що виникають на підставі договорів злиття та приєднання.

З певною мірою умовності до цього ж підходу можна віднести тлумачення реорганізаційних договорів крізь призму їх *організаційно-майнової природи*. Зауважимо, що виникнення майнових правовідносин під час припинення юридичних осіб видається аксіоматичною тезою. Разом з цим, слід врахувати і про інші види правовідносин, що виникають на підставі договорів злиття та приєднання. Йдеться, наприклад, про інформаційні відносини (право акціонерів на отримання інформації, передбаченої частиною 1 статті 81 відповідного закону та об'єктивованої в проєкті договору злиття (приєднання)).

Водночас при тлумаченні правової природи логічнішим видається виокремлення системоутворюючих ознак, тобто таких ознак, за відсутності яких існування відповідних правовідносин втрачає свій зміст.

В такому контексті слід звернути увагу на відсутність легітимної вимоги наявності майна у окремих видів господарських товариств (зокрема, йдеться про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю), що зумовлює можливість виникнення ситуації, за якої майнові відносини не виникатимуть або, принаймні, матимуть другорядне значення.

При цьому, наявність організаційних правовідносин є обов'язковою ознакою аналізованих правовідносин, яка не може бути нівельована за будь-яких фактичних обставин, за яких укладається відповідний договір.

В одну групу можна об'єднати і віднесення реорганізаційних договорів до установчих договорів та договорів про створення юридичної особи. Одразу відзначимо, що попри створення нової юридичної особи при злитті, віднесення реорганізаційних договорів до договорів про створення юридичної особи видається недоцільним з наступних підстав.

По перше, укладення договору про приєднання не зумовлює створення нової юридичної особи, що обумовлює некоректність віднесення реорганізаційних договорів як єдиного поняття до відповідної конструкції.

По друге, роз'єднання реорганізаційних договорів на дві окремі конструкції (договір злиття та договір приєднання) з визначенням їх відмінної видової належності штучно розділяє споріднені правові конструкції, спільність яких є доволі традиційною як в доктрині, так і на практиці.

В цьому контексті важко погодитись із Ю.М. Жорнокуєм, який вважає, що правова природа договорів про злиття (приєднання) різних видів господарських товариств, з погляду законодавця, істотно різниться [4]. Додамо, що Законом України «Про акціонерні товариства» та Законом України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» не визначена правова природа договорів злиття та приєднання (договору про припинення).

Означеними законами врегульовано порядок та суб'єкта підготовки проєкту договору про злиття (приєднання); обов'язкові відомості, що включаються до змісту такого договору (істотні умови); вимоги до пояснення до договору злиття (приєднання); обсяг інформаційних матеріалів, що стосуються відповідних договорів (ст. 81 Закону України «Про акціонерні товариства») та істотні умови договору про припинення (ст. 53 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю»).

Окремо зауважимо, що Закон України «Про акціонерні товариства» видається деталізованішим. Разом з тим цитовані норми

не суперечать одна одній (відтак не дають підстави для віднесення аналізованих конструкцій до різних видових категорій).

До того ж правове регулювання договорів злиття (приєднання) акціонерних товариств є тотожним, що підтверджує висновок щодо їх спільності. Принаймні в частині визначення їх правової природи.

При цьому не йдеться про ігнорування створення юридичної особи як наслідку злиття, водночас, означена обставина не може тлумачитись як достатня для штучного поділу споріднених правових конструкцій.

По-третє, слід погодитись із Ю.В. Муравською, яка доводить відмінності між реорганізаційними договорами та договорами про створення юридичної особи крізь призму: 1) різного суб'єктного складу та 2) різних правових результатів [5].

На підставі викладеного, можна констатувати такі групи підходів до визначення видової належності реорганізаційних договорів: 1) організаційні (організаційно-майнові) договори; 2) договори про створення юридичної особи; 3) договори простого товариства; 4) договори про спільну діяльність; 5) договори *sui generis*.

Проаналізуємо окремі групи підходів. Так, окремі зауваження викликає віднесення реорганізаційних договорів до самостійних, таких, що *не мають видової належності в силу їх особливості (sui generis)*.

При цьому слід погодитись із тезою про наявність специфічних (особливих) ознак договорів про злиття та приєднання. Такі ознаки (укладення під час припинення з правонаступництвом; особливості змісту, суб'єктного складу та правової мети укладення) і слугують підставою їх легітимізації у чинному законодавстві (поіменованості), адже регулювання правовідносин, що є їх предметом, найоптимальніше у межах конструкції цивільно-правового договору. При цьому такий цивільно-правовий договір має специфічні риси. Водночас специфічність рис властиве будь-якому цивільно-правовому договору, що є і підставою виокремлення таких договорів в окремі норми.

На нашу думку, самостійний характер будь-яких правових конструкцій недоцільно виокремлювати виключно на підставі наявності особливостей. Поширення особливого правового режиму на будь-який юридичний інститут має здійснюватися у разі, якщо ці особливості є системоутворюючими, що виключає поширення на такі конструкції вже існуючих підходів.

Так, Ю.В. Муравська доходить висновку щодо самостійності реорганізаційних договорів з огляду на недоцільність їх віднесення до окреслених нею підходів до видової належності реорганізаційних договорів [5, с. 443].

Попри підтримку позиції про необґрунтованість віднесення реорганізаційних договорів до договорів про спільну діяльність; договорів простого товариства; договорів про створення юридичної особи та угод із майновим комплексом, можемо констатувати спільність окремих ознак реорганізаційних договорів із іншими договорами, що застосовуються в корпоративному праві.

Йдеться про 1) засновницький договір акціонерного товариства (стаття 9) або *договір про створення товариства* з обмеженою (додатковою) відповідальністю (стаття 10 відповідного закону); 2) договір між акціонерами товариства (стаття 26 – 1) [11]; *корпоративний договір* (стаття 7 Закону України «Про товариства з обмеженою відповідальністю»).

По перше, спільною рисою є галузева належність означених договірних конструкцій до корпоративного права.

По-друге, (що впливає із галузевої належності до корпоративного права) на підставі наведених договірних відносин виникають організаційні відносини, які є системоутворюючими для корпоративних договорів.

По-третє, спрямованість означених договірних конструкцій на врегулювання внутрішніх відносин господарських товариств (реалізація корпоративних прав акціонерів або учасників господарських товариств; припинення та створення відповідних господарських товариств).

По-четверте, можна констатувати часткове співпадіння предмету наведених договорів, адже як договір про створення товариства з обмеженою (додатковою) відповідальністю або установчий договір акціонерного товариства, так і корпоративний договір товариства з обмеженою (додатковою) відповідальністю або договір між акціонерами регулюють відносини між господарським товариством та його учасниками (акціонерами)

Навіть більше, предмет договору злиття та договору про створення господарського товариства (установчого договору акціонерів) співпадають в частині врегулювання правовідносин створення нової юридичної особи.

Хоча такої наближеності замало для встановлення родового та видового зв'язку між означеними поняттями, означена наближеність свідчить про можливість віднесення наведених вище договірних конструкцій до корпоративних договорів (у їх широкому розумінні), які є самостійними видами договорів в межах загального (корпоративного) регулювання.

При цьому це не виключає віднесення договорів про припинення до організаційних, адже групування здійснюється за різними підставами. Так, корпоративний характер реорганізаційних договорів ґрунтується на підгалузевій належності правовідносин, що виникають при злитті (приєднанні). Організаційний характер означених договорів, в свою чергу, ґрунтується на доктринальному поділі цивільно-правових відносин, до яких, зокрема, належать, організаційні.

Зазначимо, що віднесення договорів злиття (приєднання) до організаційних є певною мірою умовним, адже організаційні відносини, що виникають на підставі реорганізаційних договорів можуть поєднуватись із іншими правовідносинами, властивими предмету цивільного права (майнові; особисті немайнові; інформаційні).

Наявність організаційного та корпоративного елементів договорів про злиття (приєднання) і є опосередкованою під-

ставою доктринального поширення на ці договори видового та родового зв'язку із договором простого товариства та договором про спільну діяльність, яким також властиві корпоративний характер (у його широкому розумінні) або, принаймні, породжують організаційні відносини.

Слід наголосити, що проект закону «Про акціонерні товариства» від 25 листопада 2019 року (далі – проект закону про акціонерні товариства) відмовився від конструкції договорів злиття (приєднання). Натомість, означені відносини позначені конструкцією «умови злиття (приєднання)», врегульовані статтями 118; 119 цитованого проекту.

Означені відносини доволі детально врегульовані. Так, стаття 118 проекту закону про акціонерні товариства містить вимоги до умов злиття (приєднання), які стосуються 1) суб'єкта підготовки проекту умов злиття (приєднання); 2) істотні умови такого проекту; 3) суб'єкта та джерела оприлюднення такого проекту.

Стаття 119 цитованого документа врегульовує розгляд проекту умов злиття (приєднання) експертами. Наведена норма є новелою проекту закону про акціонерні товариства, яка передбачає залучення одного чи декількох незалежних експертів, що діють від імені кожного з товариств, які беруть участь у відповідній формі припинення з правонаступництвом. Вимоги до таких експертів встановлюються Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку. Метою залучення незалежних експертів є аналіз відповідних проектів.

Відзначимо, що ступінь деталізації відносин злиття та приєднання суттєво збільшився. При цьому деталізованішими стали усі елементи відповідних правовідносин. Як зазначалось, встановлено суб'єктів оприлюднення проекту умов злиття (приєднання); компетентних суб'єктів оцінки таких проектів; процедуру оприлюднення відповідних умов; детальніше регламентовані істотні умови проектів тощо.

Деталізацію в цілому можна вважати позитивною рисою, адже вона, як правило,

сприяє легшому правозастосуванню. Водночас для досягнення означеної мети, деталізовані норми мають бути сформульовані чітко та без можливості їх подвійного тлумачення.

В цьому контексті слід звернути увагу на окремі положення цитованих норм проекту про акціонерні товариства. Йдеться, передусім, про частину 1 статті 188, яка надає альтернативу у визначенні суб'єкта складення проекту злиття (приєднання), адже уповноваженим на це суб'єктом може бути як наглядова рада, так і рада директорів. Умови покладення обов'язку підготовки такого проекту не деталізуються. Аналогічні положення встановлені частині 2 статті 113 та частині 2 статті 115 проекту закону про акціонерні товариства. Зрозуміло, що обрання уповноваженого органу акціонерного товариства має залежати від структури органів його управління та може бути деталізовано статутом.

Водночас залежність компетентного суб'єкта від структури управління, на нашу думку, логічніше включити в текст відповідних статей для уникнення потенційних зловживань.

Іншим дискусійним питанням проекту є усунення конструкції договорів злиття (приєднання) та їх заміщення «умовами злиття і приєднання». З одного боку, зрозуміло, що уникнення договорів про злиття та приєднання має сприяти відсутності поділу видів припинення акціонерних товариств з правонаступництвом, адже перетворення (хоча і є припиненням) не передбачає укладення відповідного договору. З іншого боку, правовідносини перетворення не передбачають залучення різних суб'єктів безпосередньої участі у припиненні. Відповідний статус набувається лише акціонерним товариством, що перетворюється, а нова юридична особа виникає лише після реєстрації припинення перетворюваного акціонерного товариства.

Така властивість перетворення дає підстави для висновку про недоцільність віднесення перетворення до форм при-

пинення юридичних осіб. Так, Н.С. Кузнєцова та А.С. Довгерт зазначають, що зміна організаційно-правової форми юридичної особи не призводить до її припинення. При перетворенні юридична особа як така існує і продовжує свою діяльність. Стаття 108 ЦК України зі своїми приписами дещо не вписується у логіку побудови положень про припинення юридичних осіб. І пов'язано це з тим, що усі варіанти проекту ЦК України не відносили перетворення шляхом правонаступництва до припинення юридичних осіб [12, с. 105].

Відтак можна стверджувати про суттєві відмінності перетворення від злиття та приєднання, що виправдовує застосування різних правових конструкцій, що опосередковують означені види припинення юридичних осіб.

Крім того, укладення договору про припинення під час перетворення видається неможливим з огляду на юридичну неможливість одночасного існування юридичної особи, що перетворюється та юридичної особи, що створюється внаслідок перетворення.

Варто додати також, що попри уникнення в проекті закону про акціонерні товариства договорів злиття (приєднання) та їх заміщення наведеними вище умовами, можна дійти висновку, що змістовна частина відповідних умов свідчить про їх тяжіння до конструкції договорів. Так, вимоги до змісту таких умов можна кваліфікувати в якості класичної цивілістичної конструкції істотних умов договору. Крім того, невизначеність природи цих умов також свідчить про спробу введення поняття *suī generis*, запровадження якого має здійснюватися лише у разі невідповідності відносин існуючим правовим конструкціям, що зумовлює неможливість їх застосування.

Ознакою, властивою припиненню з правонаступництвом, як і іншим цивільно-правовим відносинам, є їх опосередкування за допомогою договорів. При цьому, такі договори не мають ототожнюватись із самим припиненням з правонаступництвом, адже є лише складовою частиною означених правовідносин.

Поіменованими договірними конструкціями, що застосовуються під час припинення з правонаступництвом, є договори про припинення (реорганізаційні договори), що укладаються на підставі Закону України «Про акціонерні товариства»

та Закону України «Про товариства з обмеженою і додатковою відповідальністю». Договори про припинення є організаційними за характером правовідносин, що виникають на їх підставі та корпоративними за галузевою належністю.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Козлова Н.В. Правосубъектность юридического лица. Москва : Статут, 2005. 220 с.
2. Архипов Б.П. Юридическая природа фактического состава, опосредующего реорганизацию акционерного общества. *Законодательство*. 2002. № 3. С. 46–55.
3. Баев С.А. Реорганизация акционерного общества как крупная сделка и (или) сделка с заинтересованностью. *Акционерное общество. Вопросы корпоративного управления*. 2004. № 5. С. 70.
4. Жорнокуй Ю.М. Окремі питання договорів про реорганізацію юридичної особи. *Вісник ХНУВС*. 2016. № 3 (74). С. 195–204.
5. Муравська Ю.В. Правова природа реорганізаційних договорів. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. С. 438–444.
6. Хоменко В.О. Переведення боргу при реорганізації господарського товариства. *Вісник Національної академії правових наук України*. Т. 25. № 3. 2018. С. 121–131.
7. Радыгин А.Д., Энтов Р.М. Проблемы слияния и поглощения в корпоративном секторе. Институт экономики переходного периода. 2002. 177 с.
8. Корпоративное право. Актуальные проблемы теории и практики / Под ред. В.А. Белова. Москва : Юрайт, 2009. 552 с.
9. Карлин А.А. Реорганизация акционерного общества: автореф. диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук: 12.00.03. Москва, 2004. 25 с.
10. Козлова Н.В. Правосубъектность юридического лица. Москва : Статут, 2005. 220 с.
11. Кузнецова Н.С., Довгерт А.С. Институт юридического лица в Гражданском кодексе Украины. *Альманах цивилистики : сб. ст. / под ред. Р.А. Майданика*. Киев : Алерта, 2012. Вып. 5. С. 240–274.